

Typy intertextovosti v prózách Ladislava Fukse

V roce 1969 vydal Ladislav Fuks *Smrt morčete*, svazek devíti povídek, komponovaných na kontrastu iluze - deziluze, lidskost a brutalita moderního světa. Mezi nimi se nacházela i skvostná baladicky laděná povídka *Cesta do zaslíbené země*, patřící k vrcholům Fuksovy tvorby. Už sám titul navozuje paralelu mezi osudem Židů za války a jejich biblickým odchodem z Egypta a hledáním země zaslíbené. Strukturování látky a její traktování v porovnání s biblickým námětem by byl zajímavý příklad intertextovosti, jakých je ve Fuksově díle celá řada. To však byla jen pozvánka na okraj, chci se soustředit k jinému námětovému okruhu.

Většina povídek souboru *Smrt morčete* navazuje na Fuksovu předcházející tvorbu tematicky (vychází z okupace a židovské tragédie v ní) nebo žánrově (směřuje k psychologickému hororu, těží z různých pokřivených až patologických vztahů mezi lidmi). Mimo tento okruh jako zcela něco jiného působí tři idylické povídky, čerpající z Prahy na začátku tohoto století. Odvíjejí se kolem domácího mikrosvěta pražské kloboučnice vdovy Allerheiligové z Celetné ulice. Vymizel z nich naprosto onen tragický podtext a zcela se prosadil aspekt lehece groteskní. Jsou to povídky *Jedna malá hezká idyla*, *Štědrý den u paní Allerheiligové*, *Paní Allerheiligová na prahu Nového roku*.

Tyto tři povídky spojuje velice zvláštní rys: všechny postavy - vdova Allerheiligová, její synovec i přátelé - čtou rády noviny a vybírají si z nich senzační zprávy, vtipy (říkají jim humory) a inzeráty. Tuto zálibu v četbě novin měl vlastně už i pan Kopfrkingl ze Spalovače mrtvol, který měl zvláště v oblibě noticky z černé kroniky, takže tyto zprávy zde fungovaly jako prvek charakterizační, dokreslující jeho patologické sklony. Ve jmenovaných povídkách je však funkce novin podstatně rozdílná, deníkové rubriky zasahují přímo do děje, ovlivňují jeho tok. Nadto tvoří takřka celé tři čtvrtiny textu. Inzeráty a zprávy působí velmi autenticky, vztahují se přímo k době, ve které postavy žijí (je to rok 1905), mají funkci reálií, které slouží k vystižení dobového koloritu.

Při četbě těchto povídek vzniká velmi sugestivní pocit, že pro obsažné, dokonce i stylisticky velmi přesně době odpovídající zprávy musel mít autor skutečný dobový materiál. Fuks však na žádný pramen neodkazuje. Po *Smrti morčete* následovaly knihy *Myši* Natalie Mooshaberové (1970), *Příběh kriminálního rady* (1971), *Oslovení z tmy* (1972) a humoristická novela *Nebožtíci na bále* (1972). V posledně jmenované novele mají postavy obdobnou zálibu, tady až mánie - navzájem se opět baví čtením novinových zpráv, vtipů, inzerátů apod. Zde však už autor nabídl konkrétnější vodítko. Zatímco v povídkách o paní Allerheiligové se mluví pouze o novinách, tady si postavy čtou v *Humoristických listech*. Materiál si je přitom v obou případech hodně podobný. Že *Humoristické listy* byly pro autora zdrojem, potvrdí hned namátkově prolistování tohoto časopisu z roku 1905. Fuks skutečně z *Humoristických listů* vytěžil značný materiál, dokonce i hlavní postavu povídek - vdovu Allerheiligovou, kloboučnici z Celetné ulice, která inzerovala svoji firmu v *Humoristických listech*, nikoliv však v roce 1905, ale o rok později.

Podrobné srovnání Fuksových povídek a *Humoristických listů* jsem provedla v roce 1976 ve své doktorské práci. Jelikož jsem je zatím nepublikovala (pouze jsem na tento fakt upozornila v jednom článku v *Romboidu* z roku 1976), dovoluji si je předložit nyní. Jak tedy vypadá intertextovost Fuksem použitá, o jaký typ se jedná a jak v díle funguje.

Z anekdot a inzerátů, obažených v Humoristických listech z roku 1905, převážně v číslech z konce roku, sestavil Fuks dobové obrázky na způsob koláží. Svým způsobem si dobový text přivlastnil (přítom termín přivlastnění-appropriation propracovala a popsala literární teorie až jako typický jev postmoderny 80. let).

Zredukujeme-li děj těchto povídek na holou kostru, vidíme, že inzeráty jsou vlastně jeho základem a že patrně i vnuky autorovi nápad k napsání próz. V Jedné malé hezké idylce trápí paní Allerheiligovou dvě starosti: jednak má potíže s kuřímí oky a jednak chce najít synovci nevěstu. Při čtení novin narazí na tento inzerát: „Důležité pro trpící kuřímí oky. Podepsaný, výnosem vysokého c. k. místodržitelství oprávněný, dovoluje si ct. obecnstvu oznámiti, že jen osobně bez bolesti vylupuje kuří oka i s kořenem, rovněž zarostlé nehty bez bolesti, beze všeho nebezpečí, bez nože nebo jakéhokoliv železného nástroje jen v pěti minutách. Lékařskými vysvědčeními od pánů krajských i městských fyziků mohu se vykázati. A. Bělohorský, Žitná ulice č. 28.“¹ Paní Allerheiligová se za doprovodu svého synovce vydá do Žitné ulice a pan Bělohorský jí nejen pomůže, ale nadto má velice pěknou dceru, která se zalíbí synovci. Takže paní Allerheiligová má po starostech. Výše citovaný inzerát se v Humoristických listech objevuje takřka v každém čísle během celého roku 1905 - jen s tím rozdílem, že skutečný inzerent se jmenoval A. Černoorský a číslo domu je 29.

Vedle uvedeného inzerátu najdeme v Humoristických listech reklamu očního lékaře, kterou sice Fuks nepřevzal, ale využívá tohoto komického sousedství tím způsobem, že paní Allerheiligová stále v řeči zaměňuje kuří oko s bystrozrakem.

Podobně je tomu i s povídkou Paní Allerheiligová na prahu Nového roku. Její dějovou osou jsou trampoty paní Allerheiligové s prádlem a starosti, jak získat pro synovce odklad vojenské služby. Na obojí najde odpověď v inzerátech, které jsou zase z Humoristických listů. Oba inzeráty vložil Fuks do povídky tak, že je paní Allerheiligové při novoročním obědě čte z novin jeden z hostů. Oba jsou poměrně rozsáhlé, podobného stylu jako už mnou citovaný případ, a proto na ně jen odkazují.² Při přejímání inzerátů měl Fuks zřejmě více pramenů než pouze Humoristické listy, další dobové noviny a časopisy jsem už nicméně nepročázela, nešlo mi o to uchopit autora takřkajíc za ruku, ale jen dokumentovat na jednom prameni způsob tvorby.

Vedle inzerátů pracuje Fuks snad ještě rafinovanějším způsobem s anekdotami. Anekdoty, či lépe humory, jak jim dle dobového úzu říká, vkládá postavám do úst takřka v nezměněné podobě nebo jen s malými úpravami. Fungují zde většinou místo společenské konverzace. Pracuje s těmito humory trojím způsobem. V prvním: postavy spolu hovoří, aniž je řečeno, že jde o dobovou anekdotu převzatou z novin. Například: „Měla jste práce, viďte, milostpaní, když jste na to sama, řekl galantně rada Zeman, ale paní Allerheiligová se jen usmála a mávla rukou. Kuchta má být, řekla, jako hvězdář. Vědět, kdy je večer. Ale nemá být jak hvězdář: koukat jen po hvězdičkách.“³ V Humoristických listech vypadá anekdota takto: „Kuchta má být jako hvězdář: vědět, kdy je poledne; a nemá být jako hvězdář, koukat jen po hvězdičkách.“⁴

Druhý typ, vzpomínkový a vybavovací, většinou pracuje s úvodním prohlášením jako „včera jsem četl“, za nímž následuje anekdota nebo novinová zpráva. Například: „Řeknu vám vánoční rozjímání, řekl pan rada Zeman, když spolkl poslední sousto a zatím víc jíst nemohl, včera jsem četl v novinách. A vstal a přednášel:

1 Fuks, L.: Smrt morčete, Praha 1969, s. 27.

2 Tamtéž, s. 41-42. Humoristické listy 17. 11. 1905, 46.

3 Fuks, L.: Smrt morčete, cit. dílo, s. 30.

4 Humoristické listy, l. c.

Manžel, když obírá rybu,
 myslí si: toť velká chyba,
 že nemlčí též má žena
 jako ta vánoční ryba.
 A žena přemítá zase
 v myšlenek svých rychlém chodu:
 Kéž by můj muž jak ta ryba
 penízky měl a pil vodu.“

Rovněž tato básnička je přejata v přesném znění z *Humoristických listů*.⁵

Při třetím, nejčastějším typu některá z postav vybízí ke čtení druhé, nebo se sama ke čtení anekdot nabídnou. Například: „Přečtěme si nejprv dnešní vánoční noviny. Arciť jen humory. O Vídni a politice nechci ani slovo. Synovečku /.../ A synovec koncipient se usmál, věděl, že nejdřív přijde předčítání, a měl dnešní noviny po ruce. Tak začal číst a všichni se jali poslouchat.“⁶ Po takovém či podobném uvedení následují anekdoty a zprávy, které posluchači komentují a doplňují podle toho, nač si zrovna vzpomenu. Takže zde potom dochází k prolnutí s druhým typem - vybavovacím.

O několik let později použil Fuks v *Nebožtících* na bále takřka shodnou metodu práce s dobovým materiálem, anekdoty jsou zde charakterizačním prvkem, zaujímají místo konverzace a stejně jako v uvedených třech povídkách mají za úkol potvrzovat neměnnou stabilitu, lehkost a bezstarostnost doby, vytvářet iluzi před katastrofou. Připomínám tuto novelu proto, že Fuks zde použil ještě jeden typ intertextuality – aluzi. Jejím užitím chtěl zřejmě upozornit, že tato díla spolu souvisejí. Nebožtíky na bále nepřímou prochází postava kloboučnice paní Allerheiligové. Mluví se o ní jako o tetě jednoho ze strážníků, její zboží se vyskytuje v tombole Anenského bálu a je rovněž spatřena mezi účastníky této slavnosti.

Prózy, které jsem zde připomínala, zdaleka nepatří k vrcholům Fuksovy tvorby, dokazují však, že i na malé ploše a v oddechovém žánru byl Ladislav Fuks mistrem kompozice a tvaru.

⁵ *Humoristické listy* 22. 12. 1905, 51.

⁶ Fuks, L.: *Smrt morčete*, cit. dílo, s. 30-31.